

**ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ
З ІСТОРІЇ ТА СОЦІАЛЬНО-
ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН**

Випуск 16

УДК 94(470)''1762/1796''

В. ВЕТОХІНА,

доцент, кандидат історичних наук

КАТЕРИНА ІІ Ї ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА РОСІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ ст.

У статті робиться спроба охарактеризувати зовнішньополітичний курс Росії за часів правління Катерини ІІ (1762 –1796), показати дипломатичну майстерність імператриці й загальні її успіхи у здійсненні зовнішньої політики.

Ключові слова: зовнішня політика, дипломатія, Річ Посполита, Османська імперія, Крим, «Північний акорд», «Грецький проект»

Дві видатні політичні фігури ХVІІІ ст. в Росії – це, безумовно, Петро І і Катерина ІІ. Проте, якщо ім'я першого міцно асоціюється з поняттям «реформа», то ім'я Катерини у масовій свідомості значною мірою пов'язане з зовнішньополітичними досягненнями останньої.

Зберігати статус великої держави, вести активну зовнішню політику – таким був заповіт Петра Великого, який повністю поділяла Катерина ІІ. На практиці це означало участь в усіх європейських справах і, якщо знадобиться, відстоювати свої інтереси силою. Адже в очах суспільства велич держави оцінювалася не стільки її досягненнями в розвитку економіки й добробуту населення, скільки воєнними успіхами. Застосування сили було звичайною практикою у зовнішній політиці всіх великих держав, серед яких головну роль на той час відігравали Англія, Франція, Австрія і Пруссія. Вони прагнули до загарбання чужих територій, не зважаючи на інтереси інших народів.

Катерині ІІ – дипломату і керівнику зовнішньої політики великої держави, вдавалося все або майже все, що вона робила і

не лише тому, що була першокласним дипломатом і не тільки тому, що у її оточенні були М.І. Панін, О.А. Безбородько, С.Р. Воронцов, Г.О. Потьомкін, П.О. Румянцев, О.В. Суворов, а й тому, що вона задовго до Ш.М. Талейрана і О. фон Бісмарка зрозуміла, що дипломатія – це мистецтво відрізнити можливе і здійснене від неможливого і фантастичного [1, с.143]. Свідченням зовнішньополітичної діяльності Катерини Великої, її місця і ролі у вирішенні завдань зовнішньої політики Росії є звітні та аналітичні матеріали, керівні документи, різні публікації і дослідження [5, с.96].

Діяльність Катерини Великої, як показує історіографічний огляд, мала в зовнішній політиці дві тенденції розвитку. Перша з них визначалася прагненням розширити територію Росії через цілеспрямоване зміцнення південних і північно-західних кордонів. Друга – включала послідовне відстоювання інтересів Російської імперії в Європі і світі через гнучку і збалансовану зовнішню політику у відносинах з провідними світовими державами і країнами, які не мали сильного впливу на міжнародний розвиток. Характерні риси зовнішньополітичної діяльності Катерини II, на думку П.В. Стегнія, формуються під впливом безпосереднього розуміння і сприйняття імператрицею процесу здійснення зовнішньополітичного курсу, його характеру, а також внутрішньої інтуїції самої імператриці [8, с.17]. Історик зауважує: особистість російської імператриці гранично відповідала потребам часу, потребам історичного моменту й історичним обставинам, основами якої були живий розум, життєва мудрість і політичний досвід, який згодом став політичним мистецтвом. Російська зовнішня політика часів Катерини II відрізнялася збалансованістю у вирішенні поставлених перед Росією завдань з досягнення і відстоювання інтересів Російської держави, що забезпечувалося стабільністю її 34-річного правління.

Огляд зовнішньої політики Катерини II показує, що вона продовжувала вирішувати зовнішньополітичні завдання, визначені її попередниками. З трьох основних питань російської зов-

нішньої політики кінця XVII ст., що стояли на порядку денному за Петра I – шведського, польського та турецького – Петро вирішив тільки перше, у північному напрямку. Його найближчі наступники не вирішили ні другого, ні третього. Їх вирішила Катерина II, яка зрозуміла і успішно закінчила те, чого не встиг зробити Петро Великий.

В цілому, зовнішня політика Росії за правління Катерини II мала три основні завдання, життєво важливі для імперії. Перше полягало у здобутті виходу до Чорного моря, зміцненні там російських позицій, захисті південних кордонів від Туреччини і Кримського ханства. Кінцева ж мета спрямовувалася на те, щоб відвоювати у Туреччини Крим і північне узбережжя Чорного моря, тобто досягти на Півдні природних географічних кордонів імперії – до північної берегової лінії Чорного моря з Кримом і Азовським морем і далі до Кавказького хребта. Цю задачу було вирішено в результаті двох затяжних російсько-турецьких воєн 1768–1774 і 1787–1791 рр.

Друге завдання вимагало об'єднання у складі Російської імперії земель, населених етнічно близькими росіянам народами – українцями і білорусами, звільнення православного населення Речі Посполитої від польсько-католицького панування й розв'язання, таким чином, польського питання. Підсумком вирішення цієї задачі стала конференція 13 жовтня 1795 р. трьох держав (Австрії, Пруссії, Росії) про поділ Речі Посполитої та ліквідацію її суверенітету [8, с. 207–211].

Третє завдання – вирішити франко-австрійське питання. Здобувши перемогу над Портою, Катерина II отримувала переваги в боротьбі з французьким королем і австрійським імператором. Завершенню цього протиборства сприяли Французька буржуазна революція 1789–1794 рр. та її наслідки для Європи [4, с. 166–170].

Мета і зміст зовнішньополітичної діяльності Катерини II, як характеризує її видатний радянський історик Є.В. Тарле, визначалися історичними умовами розвитку Росії та сукупністю

різноманітних факторів: геополітичного, військово-політичного, соціокультурного, соціального, економічного, релігійного [70, с.13 –134]. Міжнародне становище Російської імперії на момент вступу Катерини II на престол було не простим. Дипломатичні успіхи царювання Єлизавети Петрівни, підкріплені відвагою російських солдат на полях битв Семирічної війни (1756–1763), були фактично зведені нанівець імпульсивною політикою Петра III. Стара зовнішньополітична доктрина була зруйнована, а нової не створено. Нелегким було й фінансове становище: втомлена армія вісім місяців не отримувала платні. Однак й інші держави в результаті війни були послаблені не менше і потребували перегляду свого зовнішньополітичного курсу. У Катерини II виникла рідкісна можливість, майже без огляду на минуле, заново виробити зовнішньополітичну доктрину. При цьому Росія, у порівнянні з іншими країнами, мала певні переваги: вона була переможницею у війні, її армія все ще перебувала в Європі і в будь-який момент вона могла знову розвернутися похідним маршем [6, с.74–75].

Вступивши на престол, Катерина II застосувала нові методи відносин з іншими державами, які забезпечували створення необхідної Росії міжнародної системи взаємовідносин: вміння зайняти нейтральну позицію в європейських справах і надалі використовувати її в інтересах Росії; прагнення створювати союзи з іншими державами для вирішення спільних зовнішньополітичних завдань; бажання вирішувати питання міжнародного характеру шляхом досягнення компромісів; проведення ефективних військових операцій для забезпечення впевненості у відстоюванні Росією своїх інтересів у Європі; вирішення зовнішньополітичних проблем через локалізацію і поділ їх, тобто без стороннього втручання і посередників.

Катерина II розпочала свою зовнішньополітичну діяльність з того, що повернула додому з-за кордону російську війська, підтвердила мир з Пруссією, але відкинула укладений з нею Петром III військовий союз. Увагу прусського уряду після того

було прикуто до Курляндії – невеликого герцогства на території Прибалтики (сучасна Латвія), яка формально перебувала під владою польської корони з правами автономії і виборним герцогом на чолі. Катерина поставила за мету приєднати Курляндію до Росії і тому вважала за необхідне посадити на герцогство свого ставленика, не пов'язаного відносинами з польським королем. Її кандидатом став Бірон – фаворит Анни Іоанівни, обраний курляндським герцогом ще 1739 р. У здійсненні накресленого Катерина II продемонструвала жорсткість і рішучість, показуючи всьому світові, якою буде її зовнішня політика. Для забезпечення Бірону корони, в Курляндію були введені російські війська, в результаті чого склалася сприятлива ситуація включення Курляндії вже у 1762 р. до складу Росії. Але Катерина II бажала показати себе ще й справедливою правителькою, тому мудро задовольнилася досягнутим – зробила Бірона своїм васалом і забезпечила майбутнє входження Курляндії до складу імперії (остаточно у 1795 р.) [1, с. 139].

У тому ж 1762 р. Катерина II задумала посадити свого ставленика і на польський престол. Чекати довелося до 1763 р., коли помер король Август II і Росія відразу ж приступила до рішучих дій. Нова задача була більш складною, і для її вирішення необхідно було заручитися невтручанням інших європейських держав [8, с.137]. У березні 1764 р. був підписаний новий союзний договір з Пруссією, за яким сторони домовлялися про спільні дії з метою збереження у Польщі існуючого політичного ладу і можливості впливати на польське питання. Союз із Пруссією забезпечив невтручання Австрії та Франції, котрі мали своїх кандидатів на польський престол. Наміри Росії були підкріплені введенням російських військ, в результаті чого в серпні 1764 р. королем Польщі був обраний колишній фаворит Катерини II Станіслав Понятовський. Це було великою перемогою, проте лише на перший погляд, оскільки саме після цих подій Росія надовго «загрузла» у польських проблемах.

Могутня партія князів Чарторийських, родичів новообраного короля, домагалася зміни державного ладу Польщі шляхом запровадження спадкової монархії, а за підтримку з боку Росії обіцяла останній поліпшити становище «дисидентів» (православних і протестантів) у Польщі. Імператриця опинилася у складному становищі: громадська думка в самій Росії давно наполягала на допомозі «дисидентам», але погодитися з планами Чарторийських означало зрадити основним принципам своєї політики в Польщі. У результаті Росія втратила там підтримку серйозної політичної сили, а у 1768 р. проти неї виступила Барська конфедерація польських магнатів, для боротьби з якою до Польщі знову були введені російські війська під командуванням О. Суворова. І хоча дії останнього були в цілому успішними, остаточне вирішення польської проблеми вдалося лише відкласти [8, с. 202–210].

Активні дії Росії стали дедалі більше непокоїти Австрію та Францію. Їхню тривогу посилювала задумана М.І. Паніним (головою колегії іноземних справ) «північна система» договорів Росії з протестантськими державами Європи («Північний акорд»), спрямована на посилення провідної ролі Росії у світовій політиці. Вона базувалася на протиставленні Росії, Пруссії, Англії, Данії, Швеції та Польщі коаліції Франції, Іспанії, Австрії. У 1765 р. Росія уклала союз з Данією, а 1766 р. торговий договір з Англією. Проте у повній мірі реалізувати свій план М.І. Паніну не вдалося, оскільки Англія і Пруссія не бажали посилення Росії, зростання її впливу в Європі. Пруссія, маючи плани територіального розділу Речі Посполитої, потребувала союзу з Росією і не бажала інших союзів. Англія, в свою чергу, не бажала надавати Росії допомоги у можливій війні з Туреччиною. Отже, необхідно було відвернути увагу Росії від європейських проблем, що й було досягнуто в результаті складної франко-австрійської інтриги, коли останнім вдалося спонукати Туреччину оголосити Росії війну (восени 1768 р.).

Повідомлення про початок війни з Туреччиною викликало занепокоєння при Дворі, де пам'ятали поразку на р. Прут 1711 р. та виснажливі походи 1730-х рр. Повтор подібного став би потужним ударом по міжнародному престижу Росії й особисто Катерині II. І навпаки, перемога Росії значно б посилила її вплив у Європі і світі, зміцнила б авторитет російської імператриці. З початком війни створюється спеціальна Рада при височайшому Дворі й приймається рішення розгорнути активні наступальні дії на півдні країни силами двох армій під командуванням князя О.М. Голіцина та графа П.О. Румянцева.

З оголошенням Туреччиною війни Катерина II та її оточення дійшло думки про необхідність і бажаність залучення до підтримки Росії підвладних Османській імперії християнських народів Балкан. Імператриця розробила конкретну програму дій (рескрипт від 11 (22) серпня 1769 р. генерал-поручику графу О.Г. Орлову), зміст якої зводився до організації повстання слов'ян і греків проти Туреччини [3, с.29]. Однак проект Катерини II випереджав свій час. Петербурзький уряд переоцінив ступінь готовності християнського населення Балкан до масового збройного виступу проти турок. Пригнічені народи, не дивлячись на психологічне несприйняття ними турецького панування, не мали ще ні належної згуртованості етносу, ні спроможної до самоорганізації верстви населення, ні національного лідера [3, с.40].

В квітні 1770 р. після тривалого і важкого переходу російська ескадра увійшла у Середземне море і захопила порт Наварін (нині Пілос у Греції). Переслідуючи турецькі, російські кораблі підійшли до о. Хіос в Егейському морі. В протоці між островом і турецьким берегом 24 червня 1770 р. відбулася двогодинна битва, у ході якої російським морякам вдалося потопити кораблі турецького флоту. Вдалими були дії і сухопутних військ. Навесні 1769 р. вони захопили Азов і Таганрог, у вересні – Хотин, а потім Ясси. Протягом наступних місяців від турок була звільнена майже вся Молдавія і частина Румунії (Валахія) з містом Бухарест [10, с. 39–45].

Багаторічна війна була виснажливою для Росії. У 1772 р. почалися тривалі переговори про мир, які увінчалися успіхом лише в 1774 р. Згідно Кючук-Кайнарджийському договору Росія отримала право на вільний прохід своїх суден через протоки Босфор і Дарданелли, а також фортеці Керч і Єнікале на узбережжі Азовського моря. Туреччина зобов'язалася відновити автономію Молдавії та Валахії, не утискати православних у Закавказзі, визнати незалежність Криму, що повинно було б забезпечити в подальшому входження його до складу Росії [2, с. 120–130].

1780 р. Катерина II виступила з важливою міжнародною ініціативою, викладеною у «Декларації про збройний нейтралітет». В ній пропонувалося кораблям нейтральних країн, що не беруть участь у військових конфліктах, мати право захищатися у разі нападу на них. Декларація була спрямована проти Англії, яка намагалася перешкодити розвитку російської морської торгівлі з її супротивниками і конкурентами. Незабаром до Декларації приєдналися Швеція, Данія, Голландія і Пруссія (всього 11 держав). Фактично створилася антианглійська коаліція, яка, не втручаючись у війну з північноамериканськими колоніями Англії, по суті, надала серйозної підтримки США.

Одночасно в російських урядових колах народилася ідея так званого «Грецького проекту» – спільного плану Росії й Австрії стосовно відродження Візантійської імперії зі столицею у Константинополі. Проект, розроблений на початку 1780-х рр. Г.О. Потьомкіним (першою особою в державі після імператриці), передбачав остаточну ліквідацію Османської імперії й створення на її теренах двох держав – Грецької імперії зі столицею в Константинополі та Дакії. Грецька імперія мала б бути незалежною від Росії, але на чолі з російським імператором Костянтином Павловичем (онуком Катерини II). Дакія (Валахія, Бессарабія, Молдова) – частина Російської імперії з правом автономії на чолі з Г.О. Потьомкіним [7, с. 124–148].

Подібна зовнішньополітична доктрина диктувалася самою логікою подій. Впевненості у можливості здійснення проекту

надавало нове становище Росії на міжнародній арені, здобуте в результаті успіхів російської дипломатії на Тешенському конгресі (1779 р.), де Росія, під головуванням російського дипломата М.В. Репніна, виступила в якості арбітра у германських справах. Останньому вдалося переконати австрійський уряд відмовитися від Баварії й обмежити агресивні зазіхання прусського короля Фрідріха II. Але для втілення задумів необхідно було повернутися до союзу з Австрією, оскільки всі можливі вигоди від союзу з Пруссією були вже реалізовані.

Перший крок до зближення з Австрією був зроблений Катериною II навесні 1780 р., коли під час подорожі імператриці західними губерніями, відбулося її побачення з імператором Йосипом II. Саме тоді й було досягнуто згоди про анти турецький союз, включаючи, у загальних рисах, і «Грецький проект» [7, с. 410]. Через рік обидва імператори обмінялися посланнями зі взаємними зобов'язаннями на випадок війни з Туреччиною, а також щодо збереження політичного режиму в Польщі. Подібний обмін листами (посланнями), винайдений Катериною II, був новиною в міжнародних відносинах, надаючи можливості зберігати угоди у таємниці. Тоді ж відбувся і обмін листами стосовно «Грецького проекту». Проте жодної офіційної угоди за ним не було прийнято. План був надто сміливим, щоб зробити його загальновідомим. По суті, цей проект був подальшою метою Росії, мрією імператриці і багатьох її попередників, основою зовнішньополітичної доктрини Російської держави [7, с. 415].

У 1782 р. цар Картлі і Кахетії (Східна Грузія) Іраклій II офіційно звернувся до російської імператриці з проханням про протекторат. 1783 р. у фортеці Георгіївське Іраклій II підписав з Росією трактат, за яким Росія приймала Грузію під своє покровительство, гарантувала їй територіальну цілісність і безпеку кордонів. Грузія відмовлялася від права ведення самостійної зовнішньої політики і брала зобов'язання приймати участь у війнах на боці Росії. Імперія в свою чергу зобов'язувалася захищати грузинські володіння і повернути землі Грузії, захоплені у неї

ворогами. Георгіївський трактат був важливим політичним документом для Росії і Закавказзя, оскільки він полегшував народам Кавказу боротьбу проти багатоговікового панування Персії та Туреччини.

В останні роки царювання Катерини II відбулися певні зміни у зовнішньополітичному курсі Росії. Внаслідок подальшого зближення з Австрією і частково з Францією зросла напруга у відносинах з Пруссією та Великою Британією. У грудні 1787 р. Катерина II, супроводжувана Двором та іноземними дипломатами, вирушила у подорож до Криму. Поїздка, насамперед, мала міжнародне значення: у Криму імператриця планувала зустрітися з австрійським імператором і польським королем для демонстрації їм військової могутності Росії (в першу чергу флоту). Однак в середині липня 1787 р. почалася нова російсько-турецька війна (1787–1791 рр.).

На початку війни російські війська, очолювані О.В. Суворовим, завдали поразки турецькій армії на суші. Але військові дії Австрії виявилися малоефективними і розраховувати на відчутну її допомогу не доводилося. Тим часом повільність і нерішучість союзників були прийняті за слабкість, і влітку 1788 р., підштовхувана Англією і Пруссією, у війну проти Росії вступила Швеція, яка постійно прагнула взяти у Росії реванш за поразку у Північній війні і повернути собі домінування на Балтиці. Шведський король Густав III планував захопити Естляндію, Ліфляндію і Курляндію, а разом з ними Петербург і Кронштадт. Влітку 1788 р. Швеція, підштовхувана Францією, без оголошення війни, вдало обравши момент (перебування головних військових сил Росії на півдні) напала на прикордонні фортеці Фрідріхсгам і Нейшлот, захисники яких мужньо оборонялися і завдали поразки шведам. 6 липня 1788 р. у жорсткій морській битві біля о. Готланд Балтійський флот під командуванням адмірала С.К. Грейга здобув перемогу, змусивши шведські кораблі шукати порятунку в Свеаборзі. Російські сухопутні війська прорвалися у Фінляндію, де і воювали протягом 1789–1790 рр. Мирний

договір, підписаний у с. Вереле 1790 р. відновив статус-кво. Вдруге після знаменитого Ніштадтського миру його умови отримали підтвердження [11, с. 150–155].

Війна не принесла шведам жодних вигод, але вона значно ускладнила становище Росії на південному театрі воєнних дій, перш за все тим, що позбавила її можливості перекинути Балтійський флот у Середземне море й підняти проти Османської імперії народи Балкан. Однак сподіванням Англії, Пруссії й Османської імперії на те, що Росії припаде воювати на два фронти також не судилося збутися.

1789 р. став вирішальним і в російсько-турецькій війні, ознаменувавшись новими перемогами російських військ під командуванням О.В. Суворова. Однак міжнародна ситуація в цілому складалася для Австрії і Росії невдало. Австрії в Європі протистояла Пруссія, Росії – Швеція. Розраховувати на допомогу Франції, де в липні 1789 р. відбулася революція, не доводилося. Пруссія між тим уклала договори з Польщею і Туреччиною. У березні 1790 р. Австрія, побоюючись війни з Пруссією, уклала з Туреччиною угоду про припинення військових дій. Росія фактично залишилася зі своїми противниками сам на сам [11, с. 170]. Незважаючи на це, до кінця 1790 р. російська армія одержала над турками ряд переконливих перемог, найблискучішою з яких було взяття Ізмаїла. Турецькі війська зазнали поразки і на Північному Кавказі. Й нарешті, 31 липня 1791 р. російський флот під командуванням Ф. Ушакова розбив турецькі кораблі біля мису Каліакрія, що призвело до підписання наприкінці 1791 р. Ясського миру, за яким Туреччина остаточно визнала анексію Криму Росією і новий міждержавний кордон по Дністру [10, с. 133].

Тим часом, протягом всієї російсько-турецької війни постійно загострювалася польська проблема. Ще 1787 р. король Станіслав Август спробував зміцнити польську державність за рахунок внутріполітичних реформ. В обмін на підтримку цих реформ, він пропонував Росії допомогу у боротьбі з Туреччиною, але проти укладання угоди виступала Пруссія. Сильна анти

королівська опозиція в польському сеймі домоглася переорієнтації польської зовнішньої політики з Росії на Пруссію, результатом чого став польсько-пруський договір 1790 р. Посилення самостійності Польщі не влаштувало Катерину II [5, с. 543]. Дочекавшись врегулювання австро-пруських і російсько-турецьких відносин, імператриця віддала наказ ввести війська на територію Польщі, і вже на літо 1792 р. вони контролювали всю територію країни. У грудні Петербург дав позитивну відповідь на пропозицію Пруссії про новий розділ Речі Посполитої, оголошений офіційно в квітні 1793 р.

Другий розділ Речі Посполитої між Австрією, Пруссією і Росією породив у Польщі 1794 р. масштабний патріотичний рух на чолі з Т. Костюшком. Спочатку повстанцям вдалося домогтися деяких успіхів, але російські війська під командуванням О. Суворова розгромили повстання. Європейські держави в жовтні 1795 р. здійснили Третій поділ Речі Посполитої, який поклав край польській державності. Розчленування Речі Посполитої дозволило царському уряду розширити свої позиції на Балтиці. І хоча Росія не анексувала власне польські землі, її політику варто оцінювати як експансіоністську, здійснювану в імперських інтересах.

Росія активно приймала участь у боротьбі проти революційної Франції. Через російське посольство у Франції надавалася допомога роялістам. В Росії були заборонені твори французьких просвітителів, встановлена жорстка цензура. У 1792 р. дипломатичні відносини з Францією були розірвані, ввезення французьких товарів до Росії припинено. У 1793 р. Росія уклала договір з Англією, Пруссією та Австрією, зобов'язуючись допомагати їм військом і фінансами у боротьбі з Францією. Прийняти участь в інтервенції проти Франції Росії завадила війна зі Швецією та події у Польщі.

Менше уваги приділялося політиці в Азії, проте і тут визначилися важливі перспективні напрями – рух як на схід (вихід до північного узбережжя Тихого океану, заснування Руської

Америци), так і на південь (приєднання частини Казахстану, що потерпав від жорстокої агресії Джунгарії).

Оцінюючи в цілому зовнішню політику Катерини II, слід визнати, що в повній відповідності з самим духом епохи, її основними уявленнями, а також конкретними обставинами міжнародного становища ця політика носила яскраво виражений імперський характер і відрізнялася експансіонізмом, нехтуванням інтересами інших народів, а в певній мірі і агресивністю. Катерина II успішно продовжила і з тріумфом завершила розпочате Петром I створення Російської імперії як великої світової держави.

Зовнішньополітичними результатами 34-річного перебування Катерини II на троні (1762–1796) були значні територіальні придбання і остаточне закріплення за Росією статусу великої держави. Кючук-Кайнарджийський мир 1774 р., що визначив на десятиліття програму російської зовнішньої політики на чорноморсько-балканському напрямку, ефективна посередницька роль Росії у ході Тешенського конгресу 1779 р., проголошення у 1780 р. принципу збройного морського нейтралітету, що став серйозним внеском Росії у зміцнення правової основи міжнародних відносин, приєднання Криму і Північного Причорномор'я, підписання Георгіївського трактату 1783 р. зі Східною Грузією, включення до складу Російської держави Литви, Білорусії і Правобережної України – це далеко не повний перелік досягнень катерининської епохи. Країна стала грати одну з провідних ролей у світовій політиці, яка дозволяла впливати у власних інтересах на рішення практично будь-яких міжнародних питань. По суті, саме у катерининську епоху була створена «єдина і неподільна» багатонаціональна імперія з невичерпними людськими і економічними ресурсами, безмежними просторами.

Водночас успіхи царювання Катерини II в зовнішній політиці обернулися для Росії та її народів серйозними проблемами. Імперія складалася як унітарна держава з сильною централізованою владою, що ігнорувала інтереси і особистості, і народів, які її населяли.

Література

1. Виноградов В.Н. Дипломатия Екатерины Великой. *Новая и новейшая история*. Москва, 2001. №3. С. 131-150.
2. Дружинина Е.И. Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года (его подготовка и заключение). Москва, 1955. 368 с.
3. Лециловская И.И. Балканская политика Екатерины II. *Вопросы истории*. Москва, 1999. №2. С. 29-41.
4. Павленко Н.И. Екатерина Великая. Москва, 2006. 495 с.
5. Рахматуллин М. Императрица Екатерина II. *Наука и жизнь*. Москва, 2003. №3. С.87-97.
6. Соловьёв С.М. История России с древнейших времён. Т.27-28. Москва, 1998. 677 с.
7. Станиславская А.М. Россия и Греция в конце XVIII – начале XIX века. Москва, 1976. 504 с.
8. Стегний П.В. Раздели Польшу и дипломатия Екатерины II. 1772. 1793. 1795. Москва, 2002. 696 с.
9. Тарле Е.В. Екатерина II и её дипломатия. Ч. 1-2. Москва, 1945. 172 с.
10. Шамагонов Н.Ф. Екатерина II и русский Крым. Москва, 1999. 216 с.
11. Широкоград А.Б. Адмиралы и корсары Екатерины Великой: Звёздный час русского флота. Москва, 2005. 448 с.